

**КЛИМАГОГИКАТА И СЛУЧАЯТ „ДОРОТИ“:
ЕСТЕТИКА НА ИЗУМРУДЕНИЯ ГРАД И СЪПРОТИВИТЕЛНИЯТ КЛИМАТИЧЕН РЕАЛИЗЪМ²**

Keywords: climagogy, climate aesthetics, The Wonderful Wizard of Oz, climate sovereignty

Abstract: The article explores the possibility of substantiating the concept of “climagogy” as a form of guidance and orientation for existing environmental policies within the context of a dynamically evolving relationship to the future of planet Earth. It analyzes specific ecological strategies implemented in the transformation of Sir Bani Yas Island near Abu Dhabi (architectural eschatology) and in the creation of the Dubai Miracle Garden (aesthetic ecology). The study demonstrates why, in the United Arab Emirates, architecture is conceived as part of an emotional economy of admiration, in which each attracted visitor and each photograph shared on social media functions as an act of legitimizing political authority.

The central part of the research is devoted to the “literary” example of Dorothy from The Wonderful Wizard of Oz, whose adventures can be the subject of a “climatic reading”. The “Dorothy case” initiated by a sudden cyclone, provides an opportunity to examine the implications of adopting a stance of resistant climatic realism, in which the desire to return home is not an aesthetic gesture of reverence but an act of authentic care. Dorothy’s wish to return to Kansas, despite the magnificent and by definition green, Emerald City, is interpreted not as nostalgia but as an expression of attachment to a specific climatic environment. The main thesis of the article is that such attachment should be placed at the heart of climate policies.

1. Климатът като учител

Метеорологичното време, разбирано като динамичната конфигурация на атмосферата, е **вездесъща среда, условие за възможност** на човешкия живот и фоновата тоталност, в която протичат всички събития. То не само ни заобикаля, но и прониква в телата на хората и влияе на дишането, терморегулацията, метаболизма и дори на настроението: освен всичко друго, климатът е и преживяване. Атмосферата е парадигматичен пример за „среда без субект“: тотална, проникваща, но без адрес. Като допълнителна характеристика на метеорологичното време следва да се посочи и неговата нестабилност: то има силата да отменя нашия график и да проблематизира всеки план, показвайки, че човешкият контрол често е временна илюзия. Така времето ни учи за нашите граници, като ни показва колко непредсказуем всъщност е светът, в който живеем. Това е една негативна педагогика, която не създава общи правила и не формулира абстрактни принципи, а се съпротивлява на опитите за

¹ Българска академия на науките (ИФС – Секция „Етически изследвания“); Катедра „Социология и науки за човека“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

² Статията е разработена в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

установяване на човешки контрол и ни принуждава към най-различни форми на адаптация, като изисква от нас да проявяваме гъвкавост и отвореност към възможностите, които генерира неустойчивостта.

Бихме могли да твърдим, че астрономическото време е своеобразна ежедневна гранична ситуация, която ни напомня, че редът е временен, а човешката автономия – условна. Нещо повече, бихме могли да говорим за **климагогика** – неологизъм³, съставен от два глагола: κλίνω (κλίμα) – „накланям“, „привеждам“, „склонявам“ (подобно на климатология), и ἄγω (αὔω) – „вода“, „насочвам“, „привеждам“ (подобно на педагогика).⁴ Климагогиката би могла да се разглежда като форма на водене и насочване, организирано върху наклон (клинамен), т.е. в контекста на динамично променящо се отношение към всеки център (слънце). Климагогиката е в състояние да предложи различна геометрия за структуриране и на правното пространство, което по правило е ориентирано към успоредните линии и правоъгълните фигури. Както в етиката, така и в правото, наклонената плоскост се свързва със съществуването на риск, който води до отклоняващи се и нежелани резултати, които трябва да бъдат предотвратени чрез своевременна и решителна превенция. Диагоналите създават напрежение за правите ъгли в правото. И все пак правото не може да игнорира съществуването на определени наклони, които го склоняват към едни или други траектории в неговото развитие. Точно тук от особена полза може да бъде литературата⁵.

Така например през 2026 г. Върховният касационен съд на България разсъждава върху въпроса „относно правния статут на попаднала на земната повърхност вещ с извънземен произход – метеорит, възможността за възникване на право на собственост върху нея и допустимите от закона способи за това“⁶. Даването на отговор на този въпрос се счита за част от „развитието на правото“ (чл. 280, ал. 1, т. 3 ГПК), а развитието е процес, който сам по себе си изисква съществуването на различни наклони (противоречащи си съдебни решения или казано по-абстрактно „противоречива съдебна практика“). Метеоритът, който „падна“ в Съдебната палата, разруши спокойствието на вещното право, изградено около правите ъгли на вещта като

³ За използването на думата „climagogy“ като „обучение на учениците за различни аспекти на климатичната криза“ вж. **Schneider-Mayerson, 2021**.

⁴ За използване на понятието „Климатична педагогика“ вж. **Singh, 2020; Leimbach, Milstein, 2022**, както и **Tookes, Leege, 2024: 1–9**.

⁵ За способността на литературата да експлицира „две парадоксални характеристики на позитивното право на Модерността“: „че законът не може да бъде познат в своята абсолютна цялост и при все това би трябвало постоянно да се преразглежда, да еволюира, да се адаптира, да се развива“, вж. **Илиев, 2025: 78**. Сантиментът на философията към „интегритета“ на правото (например Роналд Дуоркин и неговата „Империя“ на правото) често бива разобличаван като опит за възстановяване на изгубения рай на юристите именно от литературата.

⁶ Вж. Определение № 3863/29.07.2025 г. по гр.д. № 3591/2024 г. на ВКС, I г.о.

обект на притежание и правите линии на вещнопридобивните способности като инструменти за консолидиране на собствеността като една от най-силните гражданскоправни форми на власт. Оказа се, че падащият метеор, който се превръща в метеорит – само (!) защото е достигнал до повърхността на земята, е непознат обект за българското вещно право. Той не е нито подземно богатство (все пак идва от небето), нито съкровище (никой не го е скрил), нито намерена вещ (никой не го е изгубил), нито безстопанствена вещ (никой никога не го е стопанисвал)⁷. Вещното право не е свикнало да регулира вещи, падащи от небето. Случило се е нещо неочаквано, което внася нестабилност в иначе смятаната за стройна и силно консервативна „система“ на вещното право. Космосът не признава принципа за изчерпателност (*numerus clausus*). Дори и в състояние на своеобразна „вещноправна смърт“, метеоритите, подобно на реките и ветровете, запазват своята физическа и икономическа стойност, поради което предизвикват различни форми на юридическа колонизация. Дори и тя да не се осъществява преимуществено чрез институтите на гражданското и вещното право, съдилищата са заставени да отговарят на „неудобни“ въпроси.

Падащите камъни на (върху) вещното право са аксиоматичен пример за действието на климагогиката в практиката на Върховния касационен съд. Те са сигнал и предупреждение за неспособността на правото да обхване всичко, което може да се случи, по начин, който не допуска непредвидени изключения. Педагогиката на наклона настоява за нови и оригинални решения, каквото е например обосноваване на т.нар. „естествено приращение“⁸ – приращение, възникващо (подобно на естествения прираст) от силите на природата, и още по-точно: от космически сили, управляващи пресичащите се орбити на планетите и други летящи в космическото пространство обекти. Различни наклони създават различни пресечни точки, в които възникват както чисто физически конфликти, така и конкуренции между права, изискващи възприемането на едни или други правни разрешения. „Космическите приращения“ атакуват твърдините на вещното право, за да покажат, че наклоните няма да свършат. Опитите на правото да „хване“ падащия метеор като възможен обект на притежание: още преди да навлезе в земната атмосфера, докато преминава през нея и когато достигне до земната повърхност, е част от арсенала за „изправяне“ на линиите и ъглите, с който разполага всеки правен ред. И все пак този арсенал си има своите граници, а небето може да се позволи да бъде мащеха, когато става въпрос за раждането и отглеждането на вещи.

⁷ Подробно за възникващите въпроси и за възможните отговори, включително въз основа на направен сравнителноправен анализ вж. **Стоянов, 2026**.

⁸ Вж. **Стоянов, 2026**: 97.

Климатът не просто обгръща, но и наклонява нашето съществуване. В този смисъл „общата“ климагогика може да се разглежда като процес, при който светът чрез своя наклон (климатична обусловеност) насочва човешкото съществуване. Правото като специализирана дисциплина също може да научи важни „негативни“ уроци от климата. Обосноваването на „специалната“, правна климагогика би могло да бъде важен ресурс както при предефинирането на обектите (например възможността да се притежават като вещи метеорити или други небесни тела), но и при преосмисляне на кръга на субекти (например възможността да се признават за носители на права и задължения природни феномени като реки, планини, гори, животински видове като пчели⁹). Мисленето под наклон сочи към положение, при което нещо не е нито хоризонтално (равно), нито вертикално (абсолютно). Наклонът предполага гравитация (принуда), посока за следване (цел) и възможност за плъзгане (риск). Без да е хаос, наклонът е постоянно напрежение между стабилност и падане. Правото никога не работи в хоризонтално поле, тъй като реалността винаги е наклонена. Наличието на общи правила за поведения често е оптична илюзия, успешно поддържана от механизмите на правото, което в своята същност остава изкуство на баланса върху множество пресичащи се наклонени плоскости. Правото по правило регулира движение по наклон. Именно смирението пред сложността на света е възможният път на правото към справедливостта. Ако балансът на везните предполага хоризонтални решения, наклонът изисква непрекъсната корекция, за да се поддържа желаната траектория.

Климагогиката на правото напомня за важна особеност, стояща в основата на най-сериозното усилие на правното регулиране: правото не изправя света, а го стабилизира временно върху наклон. Няма окончателно равновесие, а само временна стабилизация, при която устойчивостта е динамична, а не статична. И тъй като всеки наклон съдържа в себе си риск от падане, правото не просто няма да бъде пълноценно, но няма да бъде и възможно без потенциала за допускане на несправедливост. Онтологията на нестабилността, която изисква да признаем липсата на окончателно решение и необходимостта от адаптация, е най-важният „метеорологичен“ урок, който времето навън ни дава всеки ден. Промените в климата не могат да бъдат заглушени и от най-мощния юридически климатик, дори и когато силата на неговото бучене временно заглушава истината за настъпващата катастрофа.

⁹ Вж. например **Ставру, 2016a**, както и **Ставру, 2016b**, а също и **Ставру, 2021**: 223–233.

2. Климатът като власт

Остров Сир Бани Яс (Sir Bani Yas) се намира на около 170 км западно от Абу Даби, в Персийския залив. До 70-те години на миналия век островът е напълно пустинен и безводен, с високи концентрации на сол и без постоянен живот. Превръщането му в „рай на животните“ започва през 1971 г. по заповед на шейх Зайед бин Султан ал Нахаян, бащата основател на Обединените арабски емирства. Започва масово засаждане на дървета, изграждане на водоеми и внос на диви животни от Африка и Азия. Днес на острова има над 13 000 животни, включително арабски орикс, жирафи, щрауси, гепарди и газели, като съществуването им зависи от полагането на постоянна човешка грижа. Освен със своите прекрасни плажове за отбиващите се круизни кораби, Сир Бани Яс е и парк за организиране на сафарита.

Хората, които правят възможно съществуването на живота на острова, живеят извън неговите очертания, а присъствието им на негова територия е само през деня – с оглед изпълнението на техните служебни задължения. Така създадената от човека природа не е обитавана, а управлявана като офис, в който екологията е подчинена на логистиката. „Природното“ не е свободно, а управляемо като проект с корпоративна структура. Това не е рай, а добре управлявано работно място на живота. Логистиката е нежната ръка на една нова пастирска власт, която никога не е у дома си, защото домът вече е система. Сир Бани Яс не е „място“, а интерфейс на живота, през който властта демонстрира способността си да управлява, без да го обитава. Буквално всичко живо е на работа, а светът редува на смяна след смяна.

Островът всъщност е архитектурна илюзия за природа, място, където пустинята е реконструирана като живот, а природата – като декор на властта. Като изкуствено създадена презентация на екосистема, островът е по-скоро биополитическо съоръжение, което има за цел да демонстрира могъществото на човека, и в частност – на шейха, да създаде свят, който е по-добър от този, създаден от Бога. Не става въпрос за природен резерват, а за зообриколаж от видове, които никога не биха съществували съвместно, а още по-малко – точно на това място. Орикс и жираф споделят една „обща“ постекосистема без предистория. „Природата“ е организирана като спектакъл, в който животните са подредени така, че да представят хармония на света в почти христоматийна утопия на мирното съвместно съществуване. В тази система без екология устойчивостта е симулация на природен процес. Всъщност по-точно е да се говори за псевдоустойчивост, при която животните не живеят в природен баланс, а се управляват в привидно равновесие: всеки вид е внимателно избран, правилно позициониран, обилно хранен, но и строго ограничен. Растителността е изкуствено напоявана, климатът е регулиран,

а популациите са следени, включително за да могат да бъдат показани на туристите като гарантирана атракция.

Техническото сътворение е създало симулакрум на природа, която изпълнява ролята на медиум на властта. Постигнатата зеленина на част от острова е видимата благодат на петролната енергия, превърната в природа. Този „рай, създаден от човека“, е доказателство, че властта не просто може да възстанови изгубената природа, но и да създаде такава там, където никога не е съществувала. Това е рай без трагедия – свят, в който човекът е поел ролята на съдбата, сакрализирана градина на контрола, която обявява новите постулати на екологическия монархизъм. За властта на шейха няма граница. Хиперреалността на природата определя новата метафизика. Антропоцентризмът¹⁰ вече не е просто философска позиция, а естетическа¹¹ теология, при която човекът става архитект на самото битие. Животът става пластичен материал за харизмата на властта, която вместо да управлява, започва да твори.

Сафари-туризмът служи като инструмент за реализирането на една педагогика на властта, която разказва как на това място не е имало нищо, а сега има всичко. Обиколката е представена пред посетителя едва ли не като урок по екологическа устойчивост, но в действителност тя внушава чувство на благодарност и дори задължение за подчинение на онзи, който е създал чудото. Чудото, което може да се види в тази биополитическа градина, не е чудо на природата, а резултат от упражняването на власт. Вместо да бъде субект на грижа, животът тук е ритуален атрибут на властта, чиято „абсолютна“ доброжелателност се е превърнала в средство за контрол. Изкуствено създаденият и поддържан живот е акт на даряване, доказващ добротата на властта. Като проява на екологически патернализъм тази „бащинска“ доброта „спасява“ природата, като ѝ отнема възможността да бъде дива. Природата се реабилитира, но не като автономна другост, а като предплатена услуга – парк, който трябва да вдъхновява и утешава. В този „милостив“ антропоцентризм човекът е добър господар, който държи природата „жива“, за да свидетелства за неговата доброта. Но природата е и реиндустриализирана в една постколониална екология, при която богатият на петрол свят може да си позволи да използва животински и растителни тела не само като туристически атракции (организиране на сафари, фото лов и пр.), но и за реализирането на специфичен „климатичен“ труд (абсорбиране на CO₂, производство на енергия и пр.). Биополитиката на оазиса предлага нова форма на глобален неофеодализъм¹², включваща природата като работна сила в служба на климатичния комфорт.

¹⁰ За антропоцентризма като „наратологичен диспозитив“ и неговото съотношение с реториката за изменението на климата вж. **Diran, Traisnel, 2021**: 123.

¹¹ За естетическите аспекти на промените в климата вж. **Brady, 2022**.

¹² За понятието „климатичен апартейд“ вж. **Rice, Long, Levenda, 2022**.

В Сир Бани Яс животното не е субект, а политически знак за управленската харизма. То е своеобразен портрет на властта, част от организираната биосемиотика на величието, която живее, за да възхвалява човешкото творение. Но това „спасяване“ на животното като форма на месиански екологизъм е и най-тежката форма на подчинение, при което на живото се отнема самото битие като природен субект. То е лишено от „правото“ да бъде нещо напълно обикновено, несъвършено и подчиняващо се на своите нисши инстинкти. То е поставено като фиксиран знак в една предварително подготвена екологична литургия, където всяко дишане е акт на хваление на неговия човешки създател. При тази нова форма на господство животът е „спасен“, за да бъде показван. Властта освещава като екологически орнамент всеки живот, постигнат въпреки климатичните условия, които го правят невъзможен на острова. Посланието е ясно: чрез биоинженеринг и климатичен контрол природата може да бъде създадена по-добре втори път. Определяща е милостта и мъдростта на лидера, който има силата да „връща“ света към живот.

Сир Бани Яс е екологична икона, изкуствен рай, в който природата е подчинена на политическото въображение. То е едно от „чудесата“ на Обединените арабски емирства, построени именно, за да впечатляват и да събират туристи от всички краища на света. В крайна сметка той е преди всичко опит за устойчивост на властта, отколкото проект за постигане на реална екологическа устойчивост в природата. Тази устойчивост не е екологична, а монументална и има за цел да възпроизвежда властта във времето чрез възхищението на другите. Онова, което е започнало като сафари, завършва като поклонничество пред неумиращото лице на властта. В Обединените арабски емирства архитектурата се мисли като част от емоционалната икономика на възхищението, при която всеки привлечен посетител и всяка публикувана в социалните мрежи снимка е акт на легитимиране на властта. Архитектурата замества идеологията, а вместо от данъци, емирството живее от потока на очи и внимание, които бързо се превръщат в ликвидните капитали. Устойчивостта на властта е гарантирана не чрез страх, а чрез удивление.

Нещо повече, в небиологичната устойчивост на остров Сир Бани Яс може да бъде открита и форма на архитектурна есхатология, при която природата-архитектура не само отрича, но и обезсмисля страха от климатични бедствия. Ако навсякъде другаде природата изчезва, в Обединените арабски емирства се създават изкуствени острови и живот, чието съществуване е допуснато и поддържано изцяло по човешки дизайн. Екологическите демонстрации на всесилна власт, ако не успеят да успокоят съвестта на човечеството, то поне могат да задържат вниманието му отвъд тревожността, създадена от дебатите относно промените в климата. Те подсказват и възможността за адаптация чрез разслояване на нови

екологични класи, обособени с оглед на достъпа до климатизирана жизненост. Така в елитните биосферни „резервати“ (Дубай, Катар, Сингапур) животът ще бъде изкуствено куриран и естетически интегриран. В средните зони (Европа и части от Азия) той ще се поддържа технически като хибрид между органична биология и изкуствена обработка. В периферните територии (Африка, Южна Азия) животът ще остане източник на суровини, включително и емигранти, докато не се изчерпи и изчезне. Климатичните неравенства се обосновават с положените лични усилия и наличните национални богатства, като аргументацията подсказва, че раят е с платен вход: в климатичните оазиси като зони на комфортна адаптация към предстоящите промени няма място за всички.

Магическите градини на Дубай са открити през февруари 2013 г. в пустинята на юг от града в изкуствено създаден район, наречен „Дубайланд“¹³. Разположена на площ над 72 000 m², тя е най-голямата цветна градина в света, която помещава на територията си около 150 милиона цвята, поддържани с помощта на прецизно капково напояване и непрекъснат климатичен контрол. Проектирана като инженерно чудо, тя има за цел да демонстрира, че човешкият дизайн може да надмине природата. Магическите градини предлагат своеобразен следприроден спектакъл, в който цветята не растат, а се режисират според сюжета на разпознаваеми анимации от света на Дисни. Цветята са живи пиксели в маркетинговия образ, представен пред съзерцаващия консуматор. Оформени не в ботанически, а в театрални композиции, цветята са представени преди всичко като зони за туристическо посещение. Естетическият експеримент по опитомяване на природата показва чудото на технологичния мениджмънт, при който органичното се симулира чрез системи от тръби, добре планирана инфраструктура и непрекъснат труд по поддръжка. Магическите градини на Дубай са икони на глобалното въображение, в които се съчетават обещанието за вечна пролет в пустинята (Едемска градина) и светът като визуален рай на никога несвършващото детство (Дисниленд).

Така представяният технологически подвиг всъщност се оказва екологичен парадокс¹⁴. Ако става въпрос за рай, то в Магическите градини раят се третира като консуматив.

¹³ Кулите и градините са важни символи на Дубай, разкриващи своеобразен естетически дуализъм: от една страна, мъжкият принцип на властта, материализиран в изправения вертикал (кулата), и, от друга страна, женският принцип на поддържането, вплътен от разстланата хоризонталност (градината). Кулата излъчва потентност, като пронизва небето, а градината е място на обгръщане, което затваря земята. Кулата е символ на завоевание, градината – на контрол. Но „мъжката“ кула се оказва по-силна като принцип и свидетелство за това е обстоятелството, че за Магическите градини може да се каже, че не раста, а се строят, а цветята в тях не се отварят, а се сглобяват. Въпреки че във всеки момент от съществуването си кулата надмогва гравитацията, а градината – надмогва смъртта, и двете пространства са мъртви в биологичния смисъл на думата. Те са част от съгласувана фасадна архитектура.

¹⁴ За огромните (и неустойчиви) разходи за вода, използвани за поддържането на Магическите градини, вж. **Russo, Cirella, 2018**, където е посочено следното: „В голяма част от Близкия изток е спешно необходима политическа намеса, която да разглежда алтернативен екологично ориентиран дизайн“.

Цветята не се поддържат, а се подменят в момента, в който не отговарят на определения визуален стандарт. Природата е разрешена единствено доколкото не се движи и отговаря на високите очаквания на посетителите. Става въпрос за инженерна екология, в която балансът е заменен от тотален контрол, а замърсяването на въздуха и всички неблагоприятни климатични явления – съществуващи в и извън Дубай, са компенсирани естетически. Чрез своите градини Дубай се представя като град на адаптацията чрез образи¹⁵, при която вместо да бъдат решавани, проблемите се превръщат в туристически атракции. Магическите градини са създадени не за да бъдат обитавани, а за да бъдат обект на непрекъснато гледане. Всяко растение е подредено в „перфектната“ поза на визуална готовност, при която всеки поглед е продуктивен. В това проектирано за оптика пространство всеки кадър, дори и най-произволният, е винаги успешен. Макар и традиционното философско съзерцание на природата да не е възможно, гледането гарантирано и безусловно произвежда съдържание, което актуализира конкретно определен кадър от предварително зададена матрица. Цветята са поставени така, че да очакват внимание, но едновременно с това погледът е публичен, тъй като посетителите се наблюдават взаимно. Фотографията замества живота, а снимките осигуряват така желаното безсмъртие. Природата не умира, докато позира, а всички посетители са съучастници. Цветята не разполагат с достатъчно време, за да увехнат, ако образът им се обновява в безкрайния поток от снимки. Погледът е служител на една невидима дисциплинираща машина, която има за цел да капитализира всяко възможно внимание. Всеки получава онова, за което е платил, когато си е купил входния билет. Градината на цветята се оказва градина на очите, открит музей на самия поглед.

Животът е превърнат във временна украса, която има стойност само дотолкова, доколкото е подходящ обект за селфитата, направени от посетителите¹⁶. Въпреки че претендират за изобилие, Магическите градини предлагат по-скоро стерилност – повърхностен пейзаж без екология. Живите цветя изглеждат досущ като изкуствени, а липсата на всякакви насекоми показва, че самата идея на градината е несъвместима с живота като процес. Това не е самоподдържаща се екосистема, а експозиция на живота като визуален факт, „жива“ витрина, на която е поставена една напълно обезпаразитена и опитомена природа. В този свят, доминиран изцяло от естетиката, всяко цвете е проектирано да бъде самодостатъчно като визуален обект, не част от биоценоза. В иконографията на един рай без биология пчелата не е

¹⁵ За важната роля, която играе усъвършенстването на визията „в оформянето на хода на екологичното познание“ вж. **Boetzkes, 2021: 19.**

¹⁶ За това как Дубай произвежда „визии за град“ като културни продукти, разпространявани през маркетинг и социални мрежи, включително за Магическите градини като Инстаграм икона, вж. **Bahramian, 2025.**

символ на опрашване и труд, а заплаха за туристическото преживяване. Увяхването на цветята не е част от цикличността в природата, а технически дефект, който може да се контролира. Вместо живот, се поддържа впечатление за живот. Животът е престанал да бъде процес и се е превърнал в поза. Особено показателно е обстоятелството, че вместо да бъдат обгрижвани, цветята се изхвърлят при първия признак на увяхване, за да не се наруши визуалната непрекъснатост на чудото. Старостта няма място в Магическите градини, а смъртта е сведена до логистична операция. Логиката на земята лишава живота от биография. Цветето няма право да умре, а вместо това се изтръгва и заменя преди смъртта, за да не остави следа от разпад в перфектния пейзаж. Всяко увяхване е заплаха за реда. „Абортът“ на цветя е оправдан от изискването за визуална чистота. По този начин смъртта е елиминирана, за да не смущава зрелището, но в „пречистването“ на живота се губи и неговият смисъл. Животът губи тежестта си, когато всичко е заменимо, повтарящо се по график и обратимо. Когато смъртта е заменена с подмяна, градината става място без траур – място, доминирано от биополитическа естетика, при която животът се управлява не като процес, а като повърхност. Градинарят е заставен да бъде техник, който поддържа външната форма на живота без самия живот.

Макар и да претендира за хармония, постигнатата красота демонстрира пълната зависимост на живота от прилагането на технологичен контрол. Функционирайки като реклама на възможното, Магическите градини свидетелстват за всемогъществото на своя създател, който е успял да управлява живота като индустрия. В градините на Дубай човек позира пред собствената си победа над природата. Смирението на градинаря е подменено с естетическия нарцисизъм на демиурга, ангажиран с безкрайна поддръжка. Ако истинската грижа е скромна, то технологичното градинарство предлага свят без смърт, в който за всяко цвете има план, всяка комбинация се подчинява на логиката на предварително зададена диаграма, а всяка промяна се осъществява въз основа на определен разчет за разход на вода и за възможен източник на осветление. Не човекът – пред природата, а цветето се смирява пред властта на инженера. Нещо повече. Градините са толкова впечатляващи, че обезсмислят индивидуалната грижа по поддържане на истински живите (увяхващите) цветя. След посещението на Магическите градини всеки личен опит за грижа за домашни растения може да изглежда неадекватен, дори комичен: какво означава да поливаш едно растение вкъщи и то понякога да увяхва, когато в пустинята някой отглежда милиони цветя в безупречна форма? Неспособността да поддържахме дори една роза „перфектна“ – по начина, по който го правят инженерите на Дубай в несравним мащаб, може да породя нов тип морално чувство за вина. Може да се наблюдава дори и ефект на своеобразно естетическо унижение, при което

индивидът, който се грижи за истинско растение, изглежда непохватен, неефективен и старомоден.

Магическите градини на Дубай са театър на контролираното възхищение, който изисква от всеки посетител да се преклони пред човешката власт над природата. Когато „добрият мениджмънт“ е най-важната добродетел, светът започва да се управлява като таблица. Вместо за възпитаване на човешката душа, всички усилия се насочват към постигане на максимална оптимизация в процеса на фотосинтезата. Цветето не е растение, а ключов показател за ефективност. Всяко цвете е клетка в гигантския Excel на красотата, а всяка капка вода за напояване изпълнява предварително зададена формула за поддръжка. Устойчивостта е нова форма на стоицизъм, но вече без етика. Успехът не изисква мъдрост, а единствено компетентност. Той не се ограничава от някаква мярка, а има за цел постигането на безкрайна ефективност. Вместо да търси смисъл, успехът е погълнат от стремежа към реализирането на впечатляващи резултати. В този свят животът няма стойност, ако не може да бъде управляван, а онова, което не може да бъде управлявано, каквато е и автентичната природа, се класифицира като грешка, която трябва да бъде отстранена. Изгонен от Едем заради гордостта си, човекът се опитва да се върне като ландшафтен архитект в Магическите градини. Особена символика притежава червеният килим, по който гостите на градините преминават преди да влязат в тях. Като своеобразен праг на престъпване от обикновения свят към театралната постановка, той осветява акта на влизане, като превръща туриста от наблюдател в участник в ритуал на признателност към онзи, който е създал илюзията. Червеният килим го предупреждава, че влиза в зона на представление, до която е имал привилегията да бъде допуснат и в която всичко е част от внимателно курирана сценография. Самото ходене по килима като преминаване през знака на властта е акт на подчинение чрез възхищение пред чудото. Килимът е поставен не за цветята, а за онези, които са си платили, за да станат свидетели на невиджано инженерно съвършенство.

Градината-конструкция внушава, че хората могат да продължат да живеят в пустинята, стига да я декорират с подходяща украса. Така красотата се експлоатира като най-бързата визуална упойка, успокояваща тревогата, породена от самата цивилизация. Този нов тип психо-естетическа адаптация вярва във възможността за съществуване на свят, който е устойчив най-вече в поддържането на илюзията за устойчивост.

3. Климатът като спектакъл

„Магьосникът от Оз“ е публикувана през 1900 г. в Чикаго и има незабавен успех¹⁷. Нейният автор Франк Баум (1856 – 1919) – американски писател и предприемач, но и театрален¹⁸ мениджър, си поставя за цел да създаде модерна приказка, освободена от викторианска назидателност. За разлика от европейските приказки на братя Грим и Ханс Кристиан Андерсен, които често завършват с морална поука, проектът на Баум за „автономна“ американска фантазия¹⁹ е насочен към това написаното да носи удоволствие, да провокира въображението и да предизвиква радост при четене²⁰. Романът разказва преди всичко за саморазкриването на онова, което всеки един от героите смята, че не притежава: оказва се, че Плашилото вече има разум, Тенекиеният човек – сърце, Лъвът – смелост, а Дороти – способността да се завърне у дома. По-различна е фигурата на Магьосника, който управлява Изумрудения град чрез впечатляваща театралност, без да притежава реална магическа сила. Неговият авторитет е ефект от добре организирана сценография, чието разобличаване е важен инструмент за демистификацията на властта.

„Магьосникът от Оз“, особено с неговия акцент върху зеления цвят, прави възможен и един „климатичен“ прочит на романа. Самата история започва с климатично явление: циклон, който пренася къщата на Дороти от Канзас в приказна страна, чиято красота е впечатляваща²¹. Първото събитие е метеорологично и вместо фон, то е агент на преместването, който инициира определящ за цялото повествование онтологичен преход. Циклонът е чисто природна сила, която действа без намерение и без адресат. Той не наказва Дороти, нито избира някакво конкретно предизвикателство, през което тя трябва да премине. Природата действа като преносител на съдбата, но без телеология. Без да е субект, циклонът е ранна литературна фигура²² на екстремното климатично събитие, което се явява праг на трансформация и дислокация. Канзас е описан като сух, ветровит, прашен и монотонен, но не и монохромен град, в който климатът дисциплинира чрез недостиг. Страната на Оз е разделена на монохромни четири цветови зони (синя, жълта, червена и зелена²³), а изобиλιето поставя

¹⁷ Впоследствие е издадена цяла поредица от продължения, включваща още 13 романа за Оз. За проследяването на цялата поредица от 14 „канонични“ книги за Оз, написани от Баум, вж. подробно **Tuerk, 2007**: xi, 1–4.

¹⁸ За интереса на Баум към театъра вж. **Rogers, 2003**: 6; 10; 16–17.

¹⁹ За настояването, че „Магьосникът от Оз“ е именно „американска приказка“, вж. **Attebery, 1980**: 83; 87.

²⁰ За обезоръжаващата откровеност на стила на Баум, която оставя въображението „опасно отворено за подривни идеи“, вж. **Zipes, 1983**: 122.

²¹ Вж. **Littlefield, 1964**: 51.

²² За „юридическия“ потенциал на литературните фигури и възможността да бъдат важен коректив и дори „съветник“ на правните регулации подробни вж. **Ставру, 2024**: 9–14.

²³ За анализ на цветовете в романите за Оз като наративно устройство вж. **Anuprabha, Sudha, 2024**: 82–86. За зеления цвят е посочено, че символизира „растеж, обновление и стремеж към мъдрост“ (пак там:

въпроса доколко то не е резултат от изкуствено произведена естетическа среда. Център на пътуването на Дороти е Изумруденият град – град, който е изцяло зелен, но не защото е такъв, а заради очилата, които жителите са длъжни да носят. Когато климатът е превърнат в режим за възприемане на света, зеленото е сведено до оптичен ефект. Ако Канзас е място на суров и неукротим климат, то климатът в Страната на Оз е медиализиран и дори театрализиран. При подобен прочит Изумруденият град може да се разглежда като литературна версия на климатичен купол – прототип на изкуствено контролирана среда, в която властта се упражнява върху самата атмосфера. Магьосникът управлява чрез спектакъл, в който доминира „метеорологична“ илюзия.

Подобно на остров Сир Бани Яс в близост до Абу Даби и Магическите градини в Дубай, Изумруденият град е изкуствено произведен климатичен оазис, в който зеленото не е спонтанен биом, а продукт на непрекъсната технологична поддръжка. Макар и да обещава стабилност и великолепия, Изумруденият град „произвежда“ зеленото като оптичен ефект. Самото зелено се политизира, като от цвят на растежа и надеждата, той става задължително възприятие в един принудителен режим на гледане. Целта на тази политическа естетика, при която властта се упражнява чрез контрол върху средата, е постигането и признаването в полза на Магьосника на своеобразен „атмосферен суверенитет“. Но Дороти отхвърля този прекрасен нов и „зелен“ свят²⁴. Обещанието за прекрасно бъдеще е неубедително, ако се базира на визуална хомогенизация, при която всичко е зелено, защото така трябва да се вижда. Дороти не отхвърля красотата, а автентичността. Макар и да е беден и суров, Канзас не е симулация, докато великолепният Оз се управлява чрез илюзии. Ако видим в Магьосника управник на атмосферата и разобличим очилата като инструмент за налагане на нормативен режим на възприятие, то тогава романът на Баум може да се прочете като предупреждение срещу обещанията за постигане на пълна хармония чрез техническа регулация и срещу всякакви политики, които заместват реалността с нейния управляван образ. Това предупреждение е особено актуално, ако се имат предвид съвременните „зелени“ мегапроекти, при които устойчивостта, вместо да бъде резултат от реална ценностна трансформация, често функционира като маркетингова аура. В свят на климатична естетика без онтология, в който цветовете са наложени, а надеждата е регулирана, бъдещето може да бъде убедително само визуално.

83). Посочено е и обстоятелството е резултат на оптична измама, постигана чрез принудително носене на очила.

²⁴ Вж. Баум, 2016: 82.

Разглежда се като инструмент за успешен маркетинг, климатичната естетика е режим на визуално-морална легитимация, при който екологичните символи и наративи се използват за прикриване или омекотяване на икономически практики, насочени преди всичко към реализирането на печалба. Когато политиките предлагат символна вместо структурна екология, климатът се превръща от научна в естетическа категория. Ефектът се постига в три стъпки: а) публично изявление за поемането на морален ангажимент за екологична устойчивост, въглеродна неутралност и грижа за планетата; б) визуална материализация на заявеното чрез поставянето на зелени фасади, знаци за рециклируемост и разделно хвърляне на отпадъци, еко опаковки и пр., и 3) прехвърляне на доверие, при което потребителите свързват произведените образи с носене на реална отговорност. Етиката се превръща в образ, а моралът става опаковка на продукта. Т. нар. *greenwashing* е особено вероятен, когато се натъкнем на климатични обещания без конкретни времеви и измерими показатели.²⁵ Изкуствено поддържаните „зелени“ острови в пустинята, вертикалните градини, климатично контролирани търговски пространства (климатизирани улици в търговски центрове „на открито“) създават усещане за „устойчиво бъдеще“, но често са свързани с ресурсна зависимост поради своята висока енергийна интензивност. Те са част от една нова икономика на впечатлението, в която целта на всяка етика е да декорира имиджа на съответната корпорация. Симулирането на грижа прехвърля отговорността в сферата на впечатлението. Грижата се заменя от поддръжката, етиката – от естетиката.

	КЛИМАТИЧНА ЕСТЕТИКА	
РИСКОВЕ	ДЕПОЛИТИЗАЦИЯ	Структурният проблем се свежда до индивидуално потребление
	ИЗМЕСТВАНЕ НА ВНИМАНИЕТО	Фокус върху образа вместо върху ценностите
	ЛЕГИТИМАЦИЯ НА СТАТУКВОТО	Системата изглежда реформирана, без да е променена

Климатичната естетика е частен случай на по-общия механизъм на суверенитет, който може да наречем перцептивен. Механизмът на властта, която не управлява пряко територията, а определя начина, по който се възприемат нещата, достига радикална форма в романа „Градът и градът“ на Чайна Миевил. В романа, два града: Бешел и Ул Кома, съществуват върху едно и също географско пространство, но макар и физически да се припокриват, те са

²⁵ За паралели между визуалната, илюзорна зеленина в Изумрудения град и съвременните критики на т.нар. *greenwashing* в политиките за устойчивост вж. **Melosi, 2018: 67.**

институционално разделени и перцептивно изолирани²⁶. Още като малки деца гражданите са обучени да „не-виждат“ другия град чрез непрекъснато регулиране на видимото. Ако при Миевил другото съществува, но трябва да бъде отменено от съзнанието, то при климатичната естетика зеленото е наложено като визуален код в среда, която се произвежда като впечатление. Ако при Миевил съществува двойна политическа реалност на едно и също пространство, като възприятието решава в кой град живееш, то при климатичната естетика това, което е едно, е икономическата логика – логиката на печалбата, но тя е морално удвоена и отново възприятието решава кой свят обитаваш: реалния или естетическия. И в двата случая са налице едновременно селекция и сегрегация. Виждането не е пасивен акт, а структуриран навик, продукт на системно обучение и нормативен натиск. Ако при Миевил гражданите практикуват активно „не-виждане“, то климатичната естетика приучава потребителите на активно „не-питане“ относно ресурсната база, енергийния разход и всички останали неблагоприятни за репутацията детайли в „зелените“ проекти.

Суверенът в „Градът и градът“ не е традиционна държава, а тайнствената инстанция „Breach“ („Престъпление“²⁷), която поддържа границата между видимото и невидимото и санкционира нарушаването на режима на възприятие. Властта не казва къде си, а какво трябва да виждаш. В климатичната естетика подобна власт върху прага на съзнанието се осъществява чрез възползване от съществуващите регулаторни пропуски, добро управление на персонализирани маркетингови режими и правилно боравене с позитивни публични наративи. Аналогичен инструмент за „обучаване“ на вниманието на гражданите в „Магьосникът от Оз“ са очилата, които контролират пространството чрез неговия цвят, като непрекъснато произвеждат необходимото за целта зелено. Това е нов тип нормативност, която не регулира самото поведение, а възприятията на своите адресати като условие за тяхното поведение.

Дороти ни учи на своеобразен съпротивителен климатичен реализъм, при който стремежът за връщане към дома може да бъде прочетен като автентична грижа за неговото опазване. Желанието ѝ да се върне в Канзас не е жест на носталгия, а израз на нейната привързаност към конкретна климатична среда. Канзас е домът на Дороти, не защото е естетически привлекателен, а защото е конкретно съществуващ. Климатичният реализъм означава приемане на реалните условия, а не бягство от тях чрез различни форми на естетическа компенсация. Да искаш да се върнеш у дома означава да приемеш ограниченията

²⁶ За т.нар. „феноменологичен апартейд“ в „Градът и градът“ вж. **Гончаров, 2025**: 94.

²⁷ Вж. **Миевил, 2012**: 373 – „Агенция „Престъпления“ не представлява нищо. Тя е самото нищо. Всички го знаят; това са фактите. Агенцията няма посолства, нито армия, нито забележителности. Агенцията няма собствена валута. Ако извършиш престъпление, тя ще ви погълне. Агенцията е пустота, изпълнена с разгневени служители на реда“.

на мястото като част от собствената си идентичност. Домът не е сантиментална фигура, а пространство на взаимна зависимост и зона на отговорност²⁸. Етиката на обитаването изисква да се избере грижата вместо бягството, а това е противоположното на климатичния елитаризъм, който подканва към преместване и капсулиране в „защитени“ зони (изкуствени острови, магически градини, естетизирани климатически бункери). Съпротивителният климатичен реализъм изисква лоялност към мястото въпреки неговата уязвимост. Дороти не избира най-красивото пространство, а онова, което смята за свое. Това е отказ от климатичен консумеризъм и от логиката, че средата е заменяема стока. Циклонът, с който започва всичко, не става повод за напускане на дома завинаги, а поставя начало на едно много по-дълбоко разбиране на мястото, при което признаването на реалността върви ръка за ръка с готовността за полагане на грижа. Адаптацията не трябва да бъде спектакъл. Устойчивостта е нужна като практика, а не като образ. Дороти се отказва от визуалната измама, за да предпочете реалната уязвимост.

Приключенията на Дороти могат да бъдат прочетени и като реплика срещу климатичния алармизъм, който често действа като форма на самоизчерпващата се морална паника. Когато всичко е зелено, то става блудкаво зелено, „захарно“ зелено. Такова зелено не е част от природното разнообразие, а задължителен филтър и инструмент за провеждане на унифицирана цветова политика. Прекомерната морална наситеност води до притъпяване, при което цветът престава да бъде знак и се превръща във фон. Когато зеленото стане универсално, то губи своята символна сила. Алармизмът разчита на апокалиптична реторика²⁹, която предизвиква чувството за извънредност и спешност. Но подобна мобилизация бързо стига своята граница и когато на всяко ново явление се гледа като на катастрофа, настъпва десензибилизация, умора и дори цинизъм. Постоянната извънредност обезсмисля самото понятие за извънредност. Алармизмът превръща зеленото от цвят на живота в цвят на идеологическата хомогенност. Изумруденият град е красив, но е и структурно еднообразен. Нито един цвят не трябва да бъде суверен, а етиката, която редуцира посланията си до един единствен визуален код, губи способността си да мисли сложността. Зеленото не трябва да бъде лъвът измежду цветовете. Когато зеленото винаги е „героично“ зелено, то губи своята политическа и етическа тежест, дори и когато е свързано с полагането на истинско усилие за грижа. Никой цвят не трябва да става заместител на многопластовата реалност. Екологичната отговорност изисква многогласие, а истинската екология е полифонична. Природата не е монархия, в която господства един единствен спектър.

²⁸ За дома като структуриращ принцип в цялата поредица за Оз вж. **Chaston, 1994**. Вж. също **Hansen, 1984**.

²⁹ За мястото на апокалиптичната реторика в „поезията за климата“ вж. **Griffiths, 2019**: 89–90.

Пътят на Дороти обратно към леля Ем и чичо Хенри³⁰ е и преход от алармизъм към реализъм. Климатичният реализъм предполага институционална последователност и изисква предотвратяване на опасността от настъпване на морална инфлация. Изумруденият град е предупреждение срещу естетическа хипертрофия и превръщането на една добра идея в морална монокултура. Дороти се връща към света, в който цветовете не са задължителни, климатът е реалност, а не обект на тотална политическа хроматизация. Свободата на възприятието винаги е по-богата от изобилието на един доминиращ цвят. В Канзас са добре дошли, както зеленото на растенията, така и синьото на небето, жълтото на слънцето, кафявото на почвата, бялото на снега и цялата гама от цветовете, в които се облича природата. Случаят „Дороти“ като част от една литературна климагогика ни учи на важната разлика между процесуална реалност (Канзас) и сценографска завършеност (Страната на Оз).

	СЛУЧАЯТ „ДОРОТИ“	
УРОК по	УЯЗВИМОСТ [циклонът]	Климатът не е фон, а сила. Светът не е стабилен, което изисква осъзнат избор за обитаване
	РАЗПОЗНАВАНЕ [зеленият цвят]	Когато зеленото е доминиращ естетически режим, то може да остане без екологическа реалност
	ПРИНАДЛЕЖНОСТ [домът]	Домът не е най-красивото място, а мястото, в което се връщаме като акт на грижа и отговорност

Дороти демонстрира забележителна съпротивителна трезвост. След като преживява екстремно природно събитие (циклон) и преминава през изкуствено стабилизирана среда (Страната на Оз), тя разпознава илюзията (Изумруденият град) и избира реалната уязвимост (Канзас). Изумруденият град е зелен по дефиниция, за разлика от Канзас, който допуска различието и промяната. Въпреки че в Изумрудения град цари перманентна хармония и не стават каквито и да било катастрофи, Канзас се оказва по-желан, защото е по-богат на реалност. Дороти ни учи, че устойчивостта не е декоративна стабилност, а зеленото не е етика само по себе си. Домът е място на грижа, което е по-важно от всеки спектакъл. Тя настоява за една плуралистична етика, при която реалността е по-богата от нейната естетически усиленa версия. Плуралистичната климатична етика може да бъде мислена като нормативна рамка, която отказва редуцирането на климатичната отговорност до един-единствен символен код

³⁰ За акцент върху обстоятелството, че Дороти е сираче (което прави домът още по-важен), вж. **Griswold, 1987: 468.**

(„зелено“, „въглеродна неутралност“, „възобновяема енергия“) и вместо това настоява за многопластовост на целите, за многообразие на инструментите и дори за способност за критическо преосмисляне на ценностите. Това е етика, която се противопоставя на онова, което можем да наречем монохромна устойчивост – режим, при който устойчивостта е сведена до визуален, маркетингов или друг едномерен показател. При този режим доминира един индикатор, решенията се вземат централизирано, а комуникацията е унифицирана. Плуралистичната климатична етика се основава на множество ценности, следи за различни показатели и стимулира децентрализирани практики, без да налага универсална естетическа формула. Само по този начин е възможно постигането на устойчив баланс между различни екологични и социални напрежения.

ДОБРИ ПРАКТИКИ	
Многомерна оценка	Интегрирани оценки на въздействието, които не позволяват компенсация на една вреда с маркетингово „морално усилване“ другаде
Локална устойчивост	Настояване върху концепция за устойчивост, която е вписана в конкретна среда, а не се мисли като универсален шаблон
Климатична отчетност	Институционализиране на етиката чрез конкретни политически практики, вместо естетизиране на посланията и превръщането им в лозунги
Институционална стабилност	Разчитане на продължителната грижа и системните усилия, а не на шокиращия ефект на климатичния алармизъм
Етика на обитаването	Структуриране на екологичните политики като израз на вярност към мястото, което разпознаваме като дом, а не като климатичен туризъм

Какви са възможните практически последици от климатичния прочит на приключенията на Дороти и могат ли те да бъдат формулирани като добри екологически практики. На първо място, може да се очертае преходът от един ключов индикатор към многомерна оценка на екологическите политики. Това означава използване на многокритериални рамки, включващи не само въглероден, но и други „отпечатъци“: воден „отпечатък“, състояние на почвите, енергийна зависимост, степен на социална справедливост. На второ място, вместо централизираните мегапроекти фокусът следва да бъде върху механизми за постигане на локална устойчивост. Това изисква инвестиции в градско озеленяване с водни цикли на квартално ниво, в енергийни кооперативи и други форми на микрообединяване с цел

подобряване на локалната среда. На трето място, климатичният спектакъл трябва да отстъпи пред публичната отчетност. Това означава предвиждане на правни механизми за осъществяване на независими одити и за налагане на санкции за подвеждаща „зелена“ комуникация, съчетани с публичен достъп до данните с екологическо значение. На четвърто място, апокалиптичната реторика на краткосрочните кампании следва да се замени от по-ефективни средства за дългосрочно ангажиране с екологическата грижа. Дългосрочните политики предполагат съчетаването на образователни програми с инфраструктурна устойчивост, постепенна адаптация към климатичните промени при условията на научна прозрачност. И на пето място, важно значение има и преминаването от символен консумеризъм към етика на обитаването, при която важна е грижата за конкретното място. Вместо „зеленото“ да се предлага като потребителска опция за богатите: всеки, който може да си позволи, е добре дошъл имигрант в климатичните оазиси на бъдещето, политическите усилия трябва да се насочат към поддържането на местните екосистеми чрез стимулиране на хората да участват в различни общностни решения, насочени към устойчиво ползване на съществуващите природни ресурси³¹.

Плуралистичната климатична етика, която ни предлага литературният случай „Дороти“, предполага не само отказ от визуална хегемония, но и институционализиране на екологическата сложност. Отговорността към конкретното място допуска напрежение между екологични и социални цели, и ни позволява да осъзнаем, че възникващите конфликти следва да бъдат решавани не като бъдат прикривани със „зелена“ реторика, а чрез осигуряване на максимална прозрачност и критическо отношение. Само тогава онова, което започва с един (политически) циклон, може да завърши с (етическо) връщане у дома.

Литература

- Anuprabha, B., Sudha, P. (2024). The Symbolism of Color in the Novels of Oz's by Frank L. Baum. *Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities*, 11(Special Issue 2), 82–86.
- Attebery, B. (1980). *The Fantasy Tradition in American Literature*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bahramian, M. (2025). Instagrammable Sustainability: Dubai, City Branding and Visual Greenwashing. Master's Thesis. Master of Science Program in Territorial, Urban, Environmental and Landscape Planning. Politecnico di Torino, достъпно на <https://webthesis.biblio.polito.it/36928/1/tesi.pdf>.
- Baum, L. (2016). *Valshebnikat ot Oz*. Prev. Ekaterina Dimcheva. Sofia: PAN. [Баум, Л. (2016). *Вълшебникът от Оз*. Прев. Екатерина Димчева. София: ПАН].

³¹ За неравенствата в достъпа до инициативи за смекчаване и адаптиране на климатичните промени на ниво квартал или град, вж. Zahnow, Yousefnia, Hassankhani, Cheshmehzangi, 2025.

- Boetzkes, A. (2021). Ecological Postures for a Climate Realism. In: Badia, L., M. Cetinic, J. Diamanti (eds.) (2021). *Climate Realism. The Aesthetics of Weather and Atmosphere in the Anthropocene*. London: Routledge.
- Brady, E. (2022). Global Climate Change and Aesthetics. *Environmental Values*, (31), 27–46.
- Chaston, J. (1994). If I Ever Go Looking for My Heart's Desire: 'Home' in Baum's 'Oz' Books. *The Lion and the Unicorn*, (18) 2, 209–219.
- Diran, I., Traisnel, A. (2021). The Poetics of Geopower: Climate Change and the Politics of Representation. In: Badia, L., Cetinić, M., Diamanti, J. (Eds.) (2021). *Climate Realism: The Aesthetics of Weather and Atmosphere in the Anthropocene*. London: Routledge.
- Goncharov, St. (2025). Psihoanalitichen pročit varhu pravната форма в „Gradat i gradat“. *Literaturna misal*, 3, 92–104. [Гончаров, Ст. (2025). Психоаналитичен прочит върху правната форма в „Градът и градът“. *Литературна мисъл*, 3, 92–104].
- Griffiths, M. (2019). *The New Poetics of Climate Change. Modernist Aesthetics for a Warming World*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Griswold, J. (1987). There's No Place but Home: The Wizard of Oz. *The Antioch Review*, (45)4, 462–475.
- Hansen, L. (1984). Experiencing the World as Home: Reflections on Dorothy's Quest in The Wizard of Oz. *Soundings*, 67(1), 91–107.
- Iliev, G. (2025). Paradoksalniyat harakter na zakona: „Mihael Kolhas“ na Klayst i izkustveniyat intelekt kato sadia. *Literaturna misal*, 3, 77–91. [Илиев, Г. (2025). Парадоксалният характер на закона: „Михаел Колхас“ на Клайст и изкуственият интелект като съдия. *Литературна мисъл*, 3, 77–91].
- Leimbach, T., Milstein, T. (2022). Learning to Change: Climate Action Pedagogy. *Australian Journal of Adult Learning*, 62(3), 414–423.
- Littlefield, H. M. (1964). The Wizard of Oz: Parable on Populism. *American Quarterly*, 16(1), 47–58.
- Melosi, M. V. (2018). The Emerald City Was Not a Green City. In: Muller, S. Mattissek, A. (Eds.), *Green City: Explorations and Visions of Urban Sustainability. RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society*, 65–71.
- Miéville, Ch. (2012). *Gradat i gradat*. Prev. Bogdan Rusev. S., Altera, 2012. [Миевил, Ч. (2012). *Градът и градът*. Прев. Богдан Русев. София: Алтера].
- Rice, J. L., Long, J., Levenda, A. (2022). Against Climate Apartheid: Confronting the Persistent Legacies of Expendability for Climate Justice. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 5(2), 625–645.
- Rogers, K. (2003). *L. Frank Baum: Creator of Oz. A Biography*. Cambridge, MA: Da Capo Press.
- Russo, A., Cirella, G. T. (2018). Modern Compact Cities: How Much Greenery Do We Need? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(10), достъпно на: <https://doi.org/10.3390/ijerph15102180>.
- Schneider-Mayerson, M. (2021). To Teach Students about Climate Change, 'Just the Facts' Isn't Enough. *Scientific American*, September 28, 2021. Достъпно на:

<https://www.scientificamerican.com/article/to-teach-students-about-climate-change-Isquo-just-the-facts-rsquo-isn-rsquo-t-enough/>.

- Singh, V. (2020). Toward an Effective Pedagogy of Climate Change: Lessons from a Physics Classroom. August 1, 2020. Достъпно на: <https://arxiv.org/abs/2008.00281>.
- Stavru, St. (2016a). Prava na prirodata – nasred ekologichnata eshatologia i pravната teoria? *Sotsiologicheski problemi*, 1–2, 146–166. [Ставру, Ст. (2016). Права на природата – насред екологичната есхатология и правната теория? *Социологически проблеми*, 1–2, 146–166].
- Stavru, St. (2016b). Solidarnostta i granitsite na pravata – vazmozhni li sa prava na prirodata. V: Marinova, E., M. Mizov (sast.) (2016). *Moral i etika na solidarnostta v savremennoto obshtestvo*. Sofia: Fondatsia „Solidarno obshtestvo”, 341–354. [Ставру, Ст. (2016). Солидарността и границите на правата – възможни ли са права на природата. В: Маринова, Е., М. Мизов (съст.) (2016). *Морал и етика на солидарността в съвременното общество*. София: Фондация „Солидарно общество”, 341–354].
- Stavru, St. (2021). *Moralnite izmerenia na sobstvenostta (Kam obosnovavaneto na edna „proprietaryna“ ekologia)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov” [Ставру, Ст. (2021). *Моралните измерения на собствеността (Към обосноваването на една „проприетарна“ екология)*. София: Издателство на БАН “Проф. Марин Дринов”].
- Stavru, St. (2024). *Svetovartezhi v yuridicheskoto mislene. Za generativnia potentsial na vzaimodeystviето mezhdu literaturata i pravoto*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “prof. Marin Drinov” [Ставру, Ст. (2024). *Световъртежи в юридическото мислене. За генеративния потенциал на взаимодействието между литературата и правото*, София: Издателство на БАН “проф. Марин Дринов”].
- Stoyanov, Vl. (2026). Pravo na sobstvenost varhu meteorit. *Savremenno pravo*, 1, 78–112 [Стоянов, Вл. (2026). Право на собственост върху метеорит. *Съвременно право*, 1, 78–112].
- Tookes, J. S., & Leege, L. M. (2024). Innovative Climate Pedagogy: Interdisciplinary Approaches to Teaching Climate Change. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 18(1), 1–9.
- Tuerk, R. (2007). *Oz in Perspective: Magic and Myth in the L. Frank Baum Books*. London: McFarland & Company.
- Zahnow, R., Yousefnia, A. R., Hassankhani, M., Cheshmehzangi, A. (2025). Climate Change Inequalities: A Systematic Review of Disparities in Access to Mitigation and Adaptation Measures. *Environmental Science & Policy*, 165, Достъпно на: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2025.104021>.
- Zipes, J. (1983). *Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. London: Heinemann.